

Citation style

Pešek, Jiří: review of: Matthias Gafke, Heydrichs Ostmärker. Das österreichische Führungspersonal der Sicherheitspolizei und des SD 1939-1945, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2015, in: Český časopis historický, 2016, 3, p. 803-808, DOI: 10.15463/rec.334779180

český časopis historický

copyright

This article may be downloaded and/or used within the private copying exemption. Any further use without permission of the rights owner shall be subject to legal licences (§§ 44a-63a UrhG / German Copyright Act).



Autor si zde neklade hlubší otázky týkající se významu nových papežských strategií, které se uplatňovaly v meziválečné době. Nedostává se zde prostoru ani k vysvětlení, jak nuncius reflektoval kondici českého katolicismu. Chybí zde také propracovanější přístup k národnostním otázkám, které byly v mnohonárodním Československu mimořádně citlivou záležitostí. Závažnosti dopadů národnostní otázky na celkovou situaci československého státu však v knize podle mého soudu nebyla věnována adekvátní pozornost (je však třeba ocenit, že autor poměrně rozsáhle pojednal o česko-slovenském církevním stýkání a potýkání).

Ve druhé polovině třicátých let totiž navíc dochází k zásadním zvratům, jež ovlivňují vatikánskou politiku před vypuknutím druhé světové války. Vatikán totiž velmi ostře kritizoval nacionalizaci církevního spektra a vystupoval i proti pronikání nacistické ideologie do církevních řad. V prosazování těchto zásad hrál významnou úlohu také nuncius, protože československý stát měl v tomto ohledu specifické postavení vzhledem k početné německé minoritě. Detailnější pohled by si zasloužila taktéž druhá republika, vzhledem k tomu, jak se v pomnichovské atmosféře razantně měnily nejen politické, ale také ideové diskursy, protože katolicismus se do obsazení zbytku českého území nacisty v březnu 1939 stává důležitým segmentem nové státní i národní ideologie.

Určitý problém členění knihy představuje rovněž fakt, že se témata, autorem zvolená k analýze role papežského nuncia, překrývají. Nelze jednoznačně určit, jaké téma je náboženské a jaké politicko-sekulární, protože obě dvě sféry se nejen v Československu, ale i v řadě evropských zemí vzájemně prostupovaly a těžko je lze striktně ohraničit.

Přes zmíněné výhrady je možno označit práci Marka Šmída za velmi potřebný krok k prohloubení znalostí o československo-vatikánských vztazích. Šmídova zjištění se nedají omezit jen na církevní sféru. Vztah k nunciatuře ovlivňoval i politickou atmosféru československého státu, nalezneme v něm kulturní dopady i důležité intelektuální přesahy.

Jaroslav Šebek

Matthias GAFKE

***Heydrichs Ostmärker. Das österreichische Führungspersonal
der Sicherheitspolizei und des SD 1939–1945***

Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2015, 329 s., ISBN 978-3-534-73905-9.

Výzkum nacistických zločinů a holocaustu jako jejich nejvýznamnějšího jádra se dlouho zaměřoval na oběti pronásledování a vraždění, případně na byrokratický systém, v jehož rámci tato hrůza probíhala. Zhruba od poloviny devadesátých let 20. století (symbolická, nikoliv však iniciační pro to byla mezinárodní diskuse o Goldhagenově knize o Hitlerových ochotných popravcích) se pozornost stále více zaměřuje také na pachatele těchto zločinů.

a. M. 2009, s. 155–174. Z rakouského pohledu vyšla nedávno obsáhlá monografie od Niny Kogler, která je originální v tom, že vedle duchovního a politického aspektu postihuje také aspekt genderový (viz Nina KOGLER, *GeschlechterGeschichte der Katholischen Aktion im Austrofascismus. Diskurse – Strukturen – Relationen*, Wien–Berlin–Münster 2014).





Nejde jen a v první řadě o „prováděcí“ vrahy první linie, i když diskuse o nich a jejich charakteristice tento směr bádání vlastně otevřela, nýbrž stále více o iniciátory, organizátory a celý vedoucí personál nacistických zvěrstev. Z nich až do té doby zůstával v popředí pozornosti vlastně jen Adolf Eichmann. Jeho spíše matný a nudný „portrét“ pedantsky banálního vraha od psacího stolu byl nadto v nemalé míře znetvořen sebeinscenací při jeruzalémském procesu v roce 1962. Po dlouhá desetiletí – a to i v mezinárodním výzkumu – panovala (chtěná) představa, že vedoucí nacisté, personál klíčových úřadů, ale i protagonisté nacistického režimu např. na univerzitách byly prakticky bez výjimky odborně neschopné, druhořadé a v principu kriminální osobnosti, které se do vedoucích pozic dostaly právě jen díky hnědému režimu.

Tyto názory se udržely až do devadesátých let, kdy důkladné biografické a prosopografické práce Ulricha Herberta, Jense Banacha, Michaela Wildta či Petra Longericha radikálně proměnily panující diskurz a doložily něco zcela jiného:¹ Ti, kdo pomohli Hitlerovu režimu k moci a poté se na klíčových postech snažili ovládnout, podřídit a v nemalé míře vyvraždit celou Evropu, byli ve své většině dobře vzdělaní, společensky etablovaní a úspěšní, ideologicky motivovaní mladí mužové, bezpečně zasazení v mocensky významných pozicích dobové společnosti. Mimořádnou pozornost (zdaleka nejen) těchto badatelů začal přitahovat Reichssicherheitshauptamt (RSHA, Hlavní říšský bezpečnostní úřad), tedy „centrála teroru“, v níž Himmler s Heydrichovou a Kaltenbrunnerovou podporou spojil Sipo (Sicherheitspolizei) s bezpečnostní službou SS (Sicherheitsdienst SS, čili SD) a koordinačně je propojil s Gestapem. Vznikl „elitní“ úřad o třech tisících osobách, jehož náplní bylo provádění a koordinování represí a likvidace židů všude, kam sahal nacistický režim.

Práce mladého drážďanského historika Matthiase Gafkeho se v tomto kontextu zaměřila na dosud neprobádaný segment problematiky, totiž na významné představitele RSHA, kteří pocházeli z Rakouska. Autor sestavil soupis čtrnácti set vyšších funkcionářů RSHA (od šéfů referátů výše – s. 17) a velitelů, resp. zástupců velitelů policejních jednotek či RSHA podřízených vraždících „Einsatzkomand“. Z nich pak autor vybral osoby, které se narodily na území na území bývalé c. a k. monarchie. Vznikl vzorek jednapadesáti osob, které se staly předmětem bližšího výzkumu. Ten proběhl ve dvaceti archivech v Německu, Rakousku, Česku, na Slovensku a v Lotyšsku. Výsledky Gafke zpracoval do podoby (dvojstupňové) kolektivní biografie, v níž sledoval otázky sociálního původu, politické socializace, světonázorové orientace, osobního zapojení do vyvražďování židů, ale také poválečné osudy či dokonce kariéry jednotlivých zkoumaných osob.

Kniha je rozdělena do tří velkých oddílů. První se obírá „typologií rakouské funkční elity Sipo a SD“. Autor se tu na základě shromážděného biografického materiálu nejprve zabývá generační sounáležitostí „Heydrichových mužů“ a zjišťuje, že polovina z nich se

1 Ulrich HERBERT, *Werner Best – Radikalismus, Weltanschauung und Vernunft*, Berlin 1997; Jens BANACH, *Heydrichs Elite: das Führerkorps der Sicherheitspolizei und des SD 1936–1945*, Paderborn-München-Wien-Zürich 1998; Michael WILDT, *Generation des Unbedingten. Das Führungskorps des Reichssicherheitshauptamtes*, Hamburg 2002; Peter LONGERICH, *Heinrich Himmler. Biographie*, München 2008. Ohlas těchto prací je ohromný – svědčí o tom jak opakovaná vydání v Německu (např. Herbertův Best vyšel 2016 již po šesté), tak řada překladů.





narodila v první dekádě století a dalších 30 % bylo ještě o něco mladší. Znamená to, že na počátku války, resp. při vytvoření RSHA, patřilo 80 % z nich do kategorie třicátníků. Již Wildtovy a Banachovy knihy podrobně doložily, že personál RSHA pocházel z vyšší střední třídy (z rodin inteligence a úřednictva) a měl vysoce nadprůměrnou vzdělanostní úroveň. Pro zkoumané „Rakušany“ to platilo ještě výrazněji: 88 % jich mělo maturitu a studovalo vysokou školu, přičemž více než tři čtvrtiny vzorku dosáhly – většinou právnického – doktorátu. Polovina sledovaných osob sloužila již v meziválečné době u policie. Charakteristické pro ně bylo, že to byli antisemité, kteří ještě před vstupem do nacistických (po zákazu NSDAP a nacistických organizací v Rakousku roku 1933 ilegálních) organizací působili v pravicově radikálních studentských a sportovních spolcích.

Druhý oddíl knihy je věnován vzniku a vývoji SS, založení SD,² stručné informace o Sicherheitspolizei, zřízení RSHA a konečně o inspektorech a velitelském sboru těchto bezpečnostních jednotek. Jádrem knihy (s. 103–248) je její čtvrtý oddíl, který sleduje bez nadsázky monstrózně zločinné kariéry šesti nejvýznamnějších a typově charakteristických rakouských „Weltanschauungstäter“, čili pachatelů z ideologického přesvědčení. Nejvýznamnějším z nich byl Ernst Kaltenbrunner, v letech 1943–1945 šéf RSHA.³ Krátká pátá kapitola pojednává nejprve o konci války, který (až na šest osob) přežila většina zkoumaných Heydrichových mužů ve zdraví, resp. v pěti případech vyřešila svoji situaci odchodem do zámoří. Následně autor popisuje poválečné osudy zbylých čtyř desítek sledovaných osob. Až na skvělou ministerskou kariéru Gustava Jonaka ve Stuttgartu a na popravu Kaltenbrunnera, Glasera a Stricknera Američany vedli pánové spíše skromný, justici jen zpočátku, resp. posléze již výjimečně rušený život. Po závěrečném shrnutí následuje cenná příloha s jednapadesáti biogramy všech zkoumaných osob (s. 269–309). Po ní autor nabídl ještě seznam zkratk a soupis citovaných pramenů i literatury, kupodivu však zapomněl na – v kontextu tématu velmi významné – rejstříky: jeho kniha bohužel postrádá jak osobní, tak geografický index.

Zásadní otazník při četbě Gafkeho knihy vyvstává jednak při vysvětlování autorovy motivace k tomuto, z jeho pohledu průlomovému výzkumu, jednak a především při úvahách nad jeho vymezením vzorku a poté vyvozováním společných charakteristik zkoumaných „Ostmärker“, jinými slovy nacistických Rakušanů. Kniha, ač obhájena jako disertace, je cíleně koncipována popularizačně, tedy tak, aby srozumitelně oslovila co nejširší okruh čtenářů a široce jim vyložila vše, co s tématem – alespoň volně – souvisí nebo také nesouvisí (výklad, proč se za napoleonských válek staly chrpy symbolem pruského němectví je toho

2 Srovnej: Carsten SCHREIBER, *Elite im Verborgenen. Ideologie und regionale Herrschaftspraxis des Sicherheitsdienstes der SS und seines Netzwerks am Beispiel Sachsens* (= Studien zur Zeitgeschichte, Bd. 77), München 2008.

3 Gafke se tu opírá především o biografii: Peter BLACK: *Ernst Kaltenbrunner – Vasall Himmlers. Eine SS-Karriere*, Paderborn 1991, kterou doplňuje materiálem z vlastních výzkumů. Autor kupodivu neuvádí závažnou edici: Tuvia FRIEDMAN (ed.), *SS-Obergruppenführer Ernst Kaltenbrunner Chef des Reichs-Sicherheits-Hauptamtes RSHA in Berlin 1943–1945: eine dokumentarische Sammlung von SS-Dokumenten*, Haifa 1995, a nezmiňuje ani knihu: Wolfgang GRAF, *Österreichische SS-Generäle. Himmlers verlässliche Vasallen*, Klagenfurt–Ljubljana–Wien 2012.





exemplárním příkladem). K této popularizující tendenci zřejmě patří, že autor používá v textu nacistickou terminologii „normálně“, tj. bez jakéhokoliv distancování se od ní nebo kladení těchto pojmů alespoň do uvozovek.⁴ Motivací výzkumu a knihy, k níž se autor opakovaně explicitně vrací, je pak dokázat Rakušanům, že byli plnohodnotnými podílníky na nacistických zločinech a že konečně musí opustit (dodejme, že spojenci roku 1943 cíleně formulovanou) mytizovanou lež, že Rakousko bylo Hitlerovou „první obětí“.

Problémem je, že takové úsilí by bylo jistě relevantní na přelomu osmdesátých a devadesátých let, nebo do jisté míry snad ještě o dekádu později za Schüsselovy černomodré vlády, sotva však dnes. Již od konce osmdesátých let rakouští historikové – jmenován budiž především Gerhard Botz,⁵ Gernot Heiss⁶ nebo z mladších Oliver Rathkolb⁷ či Michael John⁸ – nacistickou kapitolu rakouských dějin intenzivně – nejen občansky a publicisticky – badatelsky tematizovali a předložili k ní řadu závažných monografií i výsledků velkých, zejména na pronásledování rakouských židů zaměřených edičních projektů. Trvalým a vážným problémem ovšem je, že němečtí historikové dodnes berou rakouskou produkci na vědomí méně než zřídka. Gafke je toho exemplárním příkladem. Skutečnost, že nezná ani – populární, čtenářsky úspěšnou, opakovaně vydávanou a pozitivně i v USA recipovanou – knihu Olivera Rathkolba o rakouské poválečné „paradoxní republice“, kde je k dané tematice brilantní kapitola o „současných minulostech“, svědčí o jeho naprosté nekompetenci v této oblasti.⁹

- 4 V tomto rámci autor používá v textu také – nevyznačené – citáty z archivního materiálu, a to včetně nacistické smýšlení dokládajících dobových stručných autobiografií žadatelů o vstup do strany či do SS. Tak např. v biogramu nadšeného veřejného propagátora nacismu, gymnaziálního profesora chemie dr. Lehmana, čteme, že na vojně mu nebyl povolen vstup do důstojnické školy, později byl v důsledku své politické činnosti překládán ze školy na školu, takže „aby se vyhnul dalším šikanám, rozhodl se v roce 1937 opustit Československo“ (s. 291).
- 5 Gerhard BOTZ, *Wien vom „Anschluss“ zum Krieg. Nationalsozialistische Machtübernahme und politisch-soziale Umgestaltung am Beispiel der Stadt Wien 1938/39*, Wien 1978; TÝŽ, *Nationalsozialismus in Wien. Machtübernahme, Herrschaftssicherung, Radikalisierung 1938/39*, Wien 1988 (další vydání 2008, 2011); Gerhard BOTZ (ed.), *Kontroversen um Österreichs Zeitgeschichte. Verdrängte Vergangenheit, Österreich-Identität, Waldheim und die Historiker*, Frankfurt am Main 1994, (2008); TÝŽ (ed.), *Schweigen und Reden einer Generation. Erinnerungsgespräche mit Opfern, Tätern und Mitläufern des Nationalsozialismus*, Wien 2005 (druhé, rozšířené vydání 2007).
- 6 Gernot HEISS – Siegfried MATTL – Sebastian MEISSL – Edith SAURER – Karl STUHLPFARER, *Willfährige Wissenschaft. Die Universität Wien 1938 bis 1945* (= Österreichische Texte zur Gesellschaftskritik 43), Wien 1989; Gernot HEISS – Margarete GRANDNER – Oliver RATHKOLB (ed.), *Zukunft mit Altlasten. Die Universität Wien 1945 bis 1955*, Wien – Innsbruck 2005.
- 7 Sebastian MEISSL – Klaus Dietrich MULLEY – Oliver RATHKOLB (edd.), *Verdrängte Schuld, verfehlte Sühne. Entnazifizierung in Österreich 1945–1955*, Wien 1986.
- 8 Srovnej především: Daniela ELLMAUER – Michael JOHN – Regina THUMSER, „Arisierungen“, *beschlagnahmte Vermögen, Rückstellungen und Entschädigungen in Oberösterreich* (= Veröffentlichungen der Österreichischen Historikerkommission. Vermögensentzug während der NS-Zeit sowie Rückstellungen und Entschädigungen seit 1945 in Österreich, Band 17/1), Wien – München 2004.
- 9 Oliver RATHKOLB, *Die paradoxe Republik. Österreich 1945–2005*, Wien 2005, s. 363–406; TÝŽ, *The paradoxical republic. Austria 1945–2005*, New York 2010.





O témž ostatně hovoří i jeho specifické vymezení tématu, resp. práce s materiálem. Skutečnost, že autor vzal za základ výběru osob do zkoumaného souboru místo narození a nikoliv místo socializace v habsburské monarchii, mu dovolila eliminovat z výzkumu Adolfa Eichmanna,¹⁰ který se do rakouského Lince přistěhoval až ve věku osmi let z Německa. Přitom právě zcela nevzdělaný, z nižší společenské vrstvy pocházející Eichmann (otec byl účetní v městském dopravním podniku) byl po dlouhou dobu považován za „typického“ představitele nejvýše postavených nacistických vrahů a stal se tedy základem stereotypu, kvůli němuž se Gafke opakovaně vysmívá Eugenu Kogonovi, Raulu Hilbergovi a dalším badatelům prvé – zakladatelské – poválečné generace.

Na druhé straně drážďanský badatel jaksi zapomněl, že do rakouské monarchie kdysi patřily i české země. (Autor topografii střední Evropy prostě neovládá, stačí říci, že např. Jihlavu na s. 309 situuje do Čech.) Dvanáct (23,5 %) z Gafkem zkoumaných „Rakušanů“ byli rodáci z Čech, Moravy a Slezska. Znamená to, že ve zkoumaném souboru zůstává jen 39 místem narození „skutečných“ Rakušanů. Nabízí se proto – autorem ovšem nepoložená – otázka, proč vlastně byla „Ostmark“ jako místo původu funkcionářů RSHA v jejich mase tak výrazně málo reprezentována? A do jaké míry mohou být zjištění, učiněná na tak malém vzorku vůbec průkazná? Autor nadto vyhodnotil shromážděný materiál jen velmi povrchně a např. si vůbec si nepoložil otázku regionálního původu v Rakousku narozených funkcionářů RSHA a Gestapa. Dvanáct z nich, tedy bezmála třetina, se narodila ve Vídni. Tou, konkrétně vídeňským policejním sborem, prošla i řada dalších osob vzorku. Hrála specifická situace tohoto ideově rozpolceného města („rudá Vídeň“) s velikou židovskou menšinou po roce 1918 v tomto ohledu nějakou katalytickou roli?

Z dvanácti Heydrichových mužů, narozených v českých zemích (při této kvótě by se autorovi již vyplatil intenzivnější výzkum v archivech České republiky, než jen zcela letmé nahlédnutí do Archivu bezpečnostních složek Ministerstva vnitra), tu byla polovina opravdu jen narozena. Nejpozději v době dospívání, resp. v kontextu s vyústěním světové války se tito mladí, radikální muži (JUDr. Humbert Achamer-Pifrader, Reiner Gottstein, JUDr. Rudolf Mildner, Dr. Fritz Rang, JUDr. Alfred Trenker a JUDr. Josef Witiska) již socializovali v Německu nebo v Rakousku. Další čtyři – přesvědčení a aktivní mladí nacisté (Erwin Hinrich, JUDr. Gustav Jonak, RNDr. Robert Lehmann a Adolf Puchta) – uprchli z Československa v období mezi zákazem DNSAP v roce 1933 a rokem 1937 přímo do Německa. Ve vzorku jsou ale i takové výjimky, které v českých zemích – při soustavné spolupráci s SD – žily až do Mnichova. Muži posledních dvou skupin byli tedy mentálně utváření specifickým prostředím sudetoněmeckého pohraničí či opozicí vůči republice. Jako reprezentanty rakouské společnosti je opravdu nelze vnímat.

To platí např. o ve Smržovce na Jablonecku roku 1896 narozeném, až do roku 1938 v československé armádě sloužícím majorovi Rudolfo Fuhrmannovi (s 277n.). Ten od roku 1935 spolupracoval s drážďanským Abwehrem, roku 1936 vstoupil do (v Československu ilegální) NSDAP, roku 1940 se stal vedoucím zpravodajského referátu VI B 1 v RSHA a roku 1941 přešel do pražské Škodovky, kde záhy usedl do ředitelského křesla. Roku 1945

10 K němu srovnej nejnověji: David CAESARANI, *Eichmann. His Life and Crimes*, London 2004.





sice byl v Praze odsouzen na doživotí, ale již roku 1956 mohl pokojně odjet do Západního Německa. Podobně nelze za Rakušana považovat ani JUDr. Viktora Schmidta (s. 301n.), narozeného roku 1904 na předměstí Karlových Varů, vystudovavšího v Praze a (již v době působení jako advokát v Mariánských Lázních) od roku 1934 externího spolupracovníka SD. Ten po angažmá v řadách SS v Praze v letech 1939–1942 převzal roku 1944 řízení SD v Budapešti a na čas se tak podílel na likvidaci maďarských židů. V Linci roku 1945 mu – taktéž na čas – změněná identita umožnila nastartovat klidný život v poválečném Rakousku, přesto je ho však nutno považovat spíše za reprezentanta sudetských Němců.

Při všech svých chybách a problémech je Gafkeho kniha významným podnětem pro českou historiografii, aby se systematictěji a v nadregionálním kontextu zabývala nacistickou kapitolou dějin „sudetských Němců“.¹¹ Mnozí z těch, kteří odešli hned po roce 1918 do Německa nebo Rakouska, se za druhé světové války vrátili (např. Josef Witiska působil roku 1941 ve vedení pražského gestapa a o rok později se podílel na přípravě vyvraždění Lidic), jiní organizovali exterminaci židů na Slovensku nebo v Maďarsku, případně na Ukrajině.¹² Ve srovnání s rakouskými kolegy jsme na tomto badatelském poli zatím vykonali poměrně málo.

Jiří Pešek

Lars LÜDICKE

Constantin von Neurath: eine politische Biographie

Paderborn, Schöningh Verlag 2014, 705 s., ISBN 978-3-506-77838-3.

Constantin von Neurath (1873–1956) je v českém historickém, povědomí zakotven výhradně jako první říšský protektor, jako vlastně nepříliš výrazný předchůdce Reinharda Heydricha. V německém a evropském kontextu je ale von Neurath vnímán daleko spíše jako poslední ministr zahraničí výmarské republiky a jako první – dlouholetý a aktivní – ministr zahraničí Hitlerův. Až v únoru, resp. reálně v březnu 1938 po anšlusu Rakouska, na jehož přípravě a bezchybném provedení se mimořádně aktivně podílel, byl svobodný pán von Neurath – člen strany a držitel zlaté pamětní medaile NSDAP, honorární Gruppenführer SS – nahrazen v ministerské funkci svým dlouholetým a agresivním rivalem: Joachimem von Ribbentropem.

Následovala roční pauza účasti v klíčových úřadech říše: optikou zápisů Neurathovy manželky to byl dokonce rok exministrova traumatizovaného čekání v ústraní bez pravidelného kontaktu s Adolfem Hitlerem. Zároveň to ovšem byl rok vyplněný Neurathovým působením ve funkci „prezidenta tajné kabinetní rady“ (Srovnej s. 551. Co to bylo za orgán a s jakou pravomocí, autor nevysvětluje, omezuje se na pouhé dílčí zmínky. Připomíná nicméně, že se Neurath k této funkci hlásil ještě roku 1943.). Neurath se v roce 1938 významným způsobem

11 V tomto kontextu je třeba připomenout práci: Stanislav BIMAN, *Kdo byl kdo v Říšské župě Sude-ty 1938–1945. Biografická příručka*. Sv. 1. A–B, Ústí nad Labem 2003; TÝŽ (ed.), *Kdo byl kdo v Říšské župě Sudety. Biografická příručka A–Z*, CD-ROM ISBN 978-80-254-3039-2.

12 V tomto kontextu je třeba jmenovat alespoň: Lenka ŠINDELÁŘOVÁ, *Die Einsatzgruppe H in der Slowakei 1944/45*, Darmstadt 2013.

